

KÁNTOR ZOLTÁN

Kisebbségi nemzetépítés

A romániai magyarság mint nemzetépítő kisebbség

A nemzeti és etnikai kisebbségeket különböző elméleti keretekben közelíthetik meg a kutatók. A teljesség igénye nélkül megemlíthetjük az intézményrendszerre, a kisebbségi pártok politikájára, a kisebbségi eliteire, az oktatásra, a nemzeti identitásra, a kisebbségi jogok, az etnikumok közötti konfliktusra vonatkozó kutatásokat és megközelítéseket. Nem von le semmit az érdemükből, ha azzal a bírálattal illetjük őket, hogy nem fektetnek megfelelő hangsúlyt munkájuk elméleti hátterére. Kétféle ilyen hibát fedezhetünk fel. Egyrészt a szerzők kritikátlanul átveszik a nyugati szakirodalom elméleteinek egyes tételeit és azokból kiindulva alakítják ki magyarázó-apparátusukat. Másrészt olyan elméletekre támaszkodnak, amelyeket nem specifikusan a nemzeti kisebbségek elemzéséhez állítottak fel, és gyakran a szerzők nem transzformálják az illető elméletet. Fontos kihangsúlyoznunk, hogy a kérdéseket átfogóbban kell elemezni. Ahhoz, hogy érvényes állításokat tehesünk egy nemzeti kisebbségre vonatkozóan, fel kell állítanunk egy „kisebbségelméletet”. Azért használom az idézőjelet, mert tulajdonképpen egy hipotézisrendszerrel van szó, amelyből kiindulva elemezhetjük a kisebbségi kérdés különböző vetületeit.

E téren megkülönböztethetjük a normatív és analitikus megközelítéseket. A normatív – elsősorban a jogi és politikai filozófiai – megközelítések a kisebbségi kérdés lehetséges megoldásaira fektetik a hangsúlyt, s a nacionalizmusra és a nemzeti kisebbségekre vonatkozó kérdéseket úgy teszik fel, hogy milyen nacionalizmus igazolható, illetve milyen kisebbségi jogokra

tarthatnak igényt a különböző nemzeti és etnikai csoportok. A nemzetépítésre vonatkozóan Will Kymlicka azt állítja, hogy amennyiben elismerjük a többség jogát a nemzetépítésre, úgy azt nem tagadhatjuk meg a nemzeti kisebbségektől sem. Ezzel szemben az analitikus – elsősorban a szociológiai, antropológiai, történeti – megközelítések leíró jellegűek. Nem a megoldást, nem a jogosultságot vizsgálják, hanem elsősorban leíró jellegűek és azt a fogalmi rendszert keresik, amely segítségével minél pontosabban leírhatók valamely nemzeti kisebbség törekvései, illetve az azon belüli folyamatok. A nemzeti kisebbségekkel foglalkozó szakirodalomban felfedezhetünk még egy súlyos problémát. Ezeket a tanulmányokat jelentősen befolyásolja a szerző álláspontja a kisebbségi kérdés megoldására vonatkozóan. E megközelítésekben kiderül, hogy a szerző feloldhatónak vagy ellenkezőleg, feloldhatatlannak látja-e az egy országban élő nemzeti csoportok közötti feszültségeket, továbbá az, hogy a konfliktusra vagy a kooperációra helyezi a hangsúlyt. Tanulmányomban nem normatív módon, hanem analitikusan igyekszem megközelíteni e kérdéseket, és így arra a kérdésre sem keresem a választ, hogy ezek az interetnikus feszültségek feloldhatók-e vagy sem.

Úgy vélem, szükség mutatkozik egy kisebbségelméletre, amelyet hipotézisrendszerként használunk a konkrét elemzésnél. Egy ilyen keretben érthetjük csak meg az illető nemzeti kisebbség politikai öndefiníciós kísérleteit, törekvéseit és önszerveződését. Ez az elméleti keret adhatja meg azokat a szempontokat, amelyeket figyelembe kell vennünk, legyen szó akár egy kronológia megalkotásáról, az etnikai konfliktusok elemzéséről vagy az intézményrendszer kialakulásáról, vagy akár a tágabban vett kisebbség politikatörténetéről. Egy ilyen keret nélkül nem érthetjük meg a kisebbségen belüli törésvonalakat és a kisebbségeken belüli vitákat sem. Természetesen nem állíthatjuk, hogy csupán egy ilyen lehetséges elméleti keret létezik, viszont azt szinte biztosan állíthatjuk, hogy ennek az elméletnek a nacionalizmuselméletekre kell épülnie. Állításomat azzal indokolom, hogy a nacionalizmuselméletek azok, amelyek kiemelt figyelmet szentelnek a nemzeti alapon való szerveződésnek, ami egyben a nemzeti kisebbségek jellemzője is. Nem tartom szerencséseksnek azokat a megközelítéseket, amelyek a kisebbségi pártokat, eliteket, társadalmat nem etnikai alapú pártoknak, elitnek vagy társadalomnak tekintik. Az azonos (nemzeti/etnikai/kulturális) csoporthoz való tartozás (tudata) és az ezen az alapon való szerveződés a kérdés kvintesszenciája. Ennek figyelmen kívül hagyása a Kelet-Közép-Európai folya-

matoknak a meg nem értéséhez vezet. Természetesen az etnikai/nemzeti tényezővel nem magyarázhatunk meg mindent, de mellőzésével a félreértelmezéseknek tesszük ki magunkat.

Nem kívánok foglalkozni azokkal az állításokkal, amelyek a nemzetállamok halálát hirdetik, és az etnikai hovatartozás háttérbeszorulás folyamata mellett érvelnek. Ezek egyelőre csak hipotézisek. Michael Mann állításával értek egyet, aki szerint a nemzetállamok átalakulnak, diverzifikálódnak, de nem halnak meg¹. Abból a megfigyelésből indulok ki, hogy a nemzeti/etnikai hovatartozás és az ezen az alapon való szerveződés még mindig fontos, legalábbis térségünkben semmi jelét sem látjuk annak, hogy ez ne így lenne. Annak ellenére, hogy a globalizáció miatt csökken az államok szuverenitása, azt is észrevehetjük, hogy az állam továbbra is ellenőrzése alatt tartja a nemzeti kultúrát és az állampolgárság intézményét. De most ennek morális vonzatai (ti. hogy ez így helyes vagy nem) egyáltalán nem képezik tanulmányunk témáját.

Elképzeléseim szerint a javasolt megközelítés tágabban érvényes a régió egyes nemzeti kisebbségeire, viszont a hipotézisrendszert elsősorban a romániai magyarságra gondolva állítottam fel. Ezért érvelésem és példáim csupán a romániai magyarságra szorítkoznak.

Ez a tanulmány is a kisebbségkutatás fő kérdésére keres választ, pontosabban arra, hogy egy kisebbségi társadalom hogyan írható le, hogyan működik és fogalmilag mit értünk alatta. A szakirodalom a *romániai magyar társadalom* fogalmat használja, de hallhatunk és olvashatunk olyan megfogalmazásokról is, mint *erdélyi magyar társadalom* vagy *székelyföldi társadalom* is. De amíg egyetértek azzal, hogy a társadalmat helyezzük a középpontba, azaz már kevésbé, hogy ily módon ténylegesen megérthetjük a végbemenő folyamatokat. A tulajdonképpeni kérdés az, hogy melyik elemre helyezzük a hangsúlyt: a 'magyar'-ra (a nemzeti vagy etnikai tényezőre) vagy a 'társadalomra'. Ezzel igazából csak azt kérdőjelezem meg, hogy vajon a kettőt egyforma hangsúllyal lehet-e elemezni ugyanabban az elméleti keretben, és azt állítom, hogy a kérdést csak úgy lehet megközelíteni, ha eldöntjük, hogy melyik legyen a fő elemzési szempont.

Amennyiben a társadalom fogalomából indulunk ki, akkor a romániai vagy erdélyi magyar társadalom mellett el kell képzelnünk a romániai vagy az erdélyi román társadalmat is, amely szerintem fogalmilag nehezen ragadható meg. Amennyiben a kisebbségi társadalmat elemezzük, ezt először fo-

galmilag kell meghatározni, amit ha lehetetlennek nem is, de igen bizonyultnak tartok. A legnehezebb annak a megállapítása, hogy mi az, amit még társadalomnak nevezünk, és mi az amit már nem. Nem világos, hogy a társadalom fogalmát milyen egységre alkalmazzuk. Nem világos az sem, hogy az egyénnek milyen mértékben kell az adott kisebbségi társadalomhoz kötődnie, hogy odatartozónak tekintsük. Elég, ha valamilyen módon részt vesz a kisebbségi intézmények tevékenységben, vagy több és intenzívebb szállal kell kötődnie hozzá? Esetleg a magyar életvilághoz kell tartoznia? Ezekre a kérdésekre csak normatívan lehet válaszolni, ami viszont eltávolított bennünket a deskriptív elemzéstől.

Ennek a ‘társadalomnak’ a működését talán már könnyebben írhatjuk le, ám módszertanilag állandóan szembesülnünk kell fogalmi rendszerünkkel. Ennek elkerülése végett azt javaslom, hogy a ‘magyar’-t, tágabban a kisebbséget (az etnikai/nemzeti elemet hangsúlyozva) helyezzük elemzésünk központjába. Amennyiben az andersoni képzelte közösség² meghatározásból indulunk ki, a kisebbségi társadalom és a nemzeti kisebbség, legalábbis a romániai magyarság esetében, ugyanazt a képzelte közösséget jelenti – azaz az olvasó ugyanarra a csoportra asszociál. Mindkét esetben ugyanolyan nehéz (lehetetlen) meghatározni azt a csoportot, amelyet elemzünk. Egyik esetben sem lehet pontosan meghatározni, hogy egyfelől kik azok, akik a romániai/erdélyi magyar társadalomhoz, másfelől akik a nemzeti kisebbséghez tartoznak. A ‘ki a romániai/erdélyi magyar’ kérdés egy másik diskurzus része. Ehelyett azt javaslom, hogy azokat a folyamatokat vizsgáljuk meg, amelyek a romániai társadalom magyar részében zajlanak. Mivel (szerintem) nem tudunk válaszolni a társadalmat a központba helyező kérdésekre, azt javaslom, hogy a romániai magyar intézményekre és politikai törekvésekre helyezzük a hangsúlyt, azokra, amelyek a ‘nemzeti’ kérdést helyezik érdeklődésük homlokterébe, illetve annak mentén szerveződnek. Ez egy felvállaltan makroszintű megközelítés, amely nem tér ki a magyar életvilág minden vetületére, de támpontul szolgálhat a további kutatásokhoz. Az etnikai törésvonalat, és az azon belüli politikai cselekvéseket helyezi a középpontba, ugyanakkor figyelembe veszi, hogy mindez egy nagyobb egységben zajlik. Jelen esetben az etnikai törésvonalat a nyelvi és vallási különbözőség határozza és erősíti meg. Ebből a szempontból Románia esetében egy fragmentált politikai kultúrájú társadalomról beszélhetünk. Lijphart elmélete nyomán romániai magyar szubkultúráról és ennek intéz-

ményesüléséről (pilléresedéséről/oszloposodásáról) beszélhetünk. Míg Lijphart számára a plurális társadalmakban a demokrácia kérdése a központi kérdés, addig számunkra ennek a szubkultúrának az intézményesülése és működése az elemzendő kérdés. A szubkultúrán belül is léteznek törésvonalak, viszont ezek elemzése egy másik írás témája lehetne. A belső törésvonalak elemzésével világosan kiderülne, hogy a romániai magyarság, mint ahogy egyetlen más csoport sem, nem tekinthető homogén csoportnak.

Nézetem szerint ezt az intézményesülést leginkább úgy érthetjük meg, ha a nemzeti elven való szerveződést elemezzük. A legtöbb társadalom nemzeti alapon intézményesült, viszont ez sok esetben más szervezőerőkkel járt együtt, és sok helyen vesztett is jelentőségéből. A nemzeti kisebbségek esetében megfigyelhetjük, hogy a fő szervező erő a nemzeti elv, és ennek jelentősége a legkritikább esetekben csökken, sőt inkább hangsúlyosabbá válik. Tanulmányom célja ennek a folyamatnak a vizsgálata a romániai magyarság esetében.

Az előbbiek értelmében azt javaslom, hogy a romániai magyarságot a nemzetépítés fogalmi keretében vizsgáljuk meg. A nemzetépítés és intézményépítés közötti összefüggés világíthatja meg az elemzett folyamatot. A nemzetépítés tulajdonképpen a különálló – nemzeti elven szerveződő – társadalom építése, amely a különálló intézményrendszerre épül. A nemzetépítés révén, amelyet folyamatnak tekintünk, elkerülhetjük azokat a kérdéseket, amelyek a társadalmat a középpontba helyező megközelítések eleve magukba foglalnak. A nemzeti elven szervezett politika azokra irányul, akiket a 'nemzeti elit' saját nemzetéhez tartozónak tekint. Ez független az egyének társadalmi beágyazódásától, független attól, hogy milyen szinten és mértékben kapcsolódnak a magyar életvilághoz, és független az egyének akaratától is. A nemzetépítő politika projektjéhez tartozik, hogy ezeket valamilyen módon a romániai magyar szubkultúrához csatolja, illetve ott tartsa. A nemzetépítési megközelítés par excellence felülről elemzi a kérdést. Nagyobb hangsúlyt tulajdonít az elit szándékainak és cselekvéseinek, és az egyoldalú (fentről lefele irányuló) kommunikációra helyezi a hangsúlyt, ellentétben a társadalmat középpontba helyező megközelítésekkel, melyek alulról elemzik a kérdést, s a társadalmi átalakulás és az elit tevékenységének hatására helyezik a hangsúlyt. Nem azt nézik, hogy hogyan szervezi az elit a társadalmat, hanem azt, hogy az hogyan szerveződik. Nem vonom kétségbe ennek a megközelítésnek a létjogosultságát, viszont szerintem ez a mód-

szer csak korlátozottan használható a kisebbségi társadalmak elemzéséhez. Nézetem szerint ezzel a megközelítéssel nem lehet megmagyarázni, hogy etnikailag miért nem homogénizálódik a romániai társadalom, ami a kisebbségkutatás egyik kulcskérdése.

Mielőtt a kisebbségi nemzetépítésre áttérnénk, vizsgáljuk meg, hogyan tevődik fel a nemzetépítés kérdése a szakirodalomban. A nemzetépítés (nation-building) fogalma az ötvenes években került be a nacionalizmus szakirodalmába, a fogalom elsősorban Karl Deutsch nevéhez kötődik³. A nemzetépítés modellje a nemzetek politikai jellegét és az állampolgárok és elitek aktív szerepét emeli ki (szemben azokkal az elméletekkel, amelyek inkább a nemzetek kialakulását más folyamatok hatásának tudják be). Reinhard Bendix módszertanilag úgy közelíti meg a kérdést, hogy nem az egyének közösségét, hanem az egyének és az állam közötti viszonyt kell vizsgálni a politikai átalakulások során⁴. Deutsch és társainak bírálói felvetik, hogy nem tettek különbséget a nemzet-, illetve az államépítés között⁵. Ennek egyrészt az angol fogalomhasználat az oka (amelyben a nation egyben országot és nemzetet is jelent), másrészt nem vették figyelembe az országon belüli más etnikai vagy nemzeti csoportokat, elsősorban azért, mert számukra a politikai integráció és a modernizálódás volt az elemzendő kérdés. Juan J. Linz és Alfred Stepan különbséget tesz a nemzetépítés és az államépítés között, miszerint az államépítés folyamatának nincsenek olyan, az organikus növekedéshez kapcsolódó konnotációi, amelyek a nacionalizmus diskurzusában jelen vannak. A nemzetnek, az állammal ellentétben, nincsenek meghatározott vezető szerepei, habár mindig vannak egyének, akik a weberi értelemben hordozói (Träger) a nemzeti szellemnek/érzésnek.⁶ Anthony D. Smith a nemzetépítés és az államépítés dinamikus és voluntarisztikus vetületére fekteti a hangsúlyt, amely a korábbi államalakulás és nemzetalakulás megközelítéseknél hiányzott.⁷ Ugyanő állítja, hogy mivel a nacionalizmus korában az államiság csak a 'nemzet'-el és a nacionalizmussal legitimálható, az államokat nemzetépítőknak kell tekintenünk⁸.

Ebben a tanulmányban nem érdemes jobban belemélyülni a nemzetépítés szakirodalmába, elég megállapítanunk, hogy az utóbbi időben a fogalmat már árnyaltabban kezelik, és figyelembe veszik az államon belül létező kisebbségeket is. Amit a szakirodalom figyelmen kívül hagy, azok a nemzeti kisebbségeken vagy etnikai csoportokon belül végbemenő folyamatok. Esetünkben szükséges azt látni, hogy a modern nemzetállam nemzetépítő

állam. Ez a nemzetépítés a többségi nemzet kultúráját és érdekeit veszi elősősorban figyelembe. Ennek a folyamatnak természetes következménye az, hogy a nemzeti kisebbségek is hasonló technikákkal próbálnak ellenállni ennek a homogénizáló folyamatnak.

A nemzetépítést a nemzeti (etnikai) elv alapján való intézményépítésként és identitásalakításként definiálhatjuk. A nemzetépítés feltételezi a szándékosságot. A szándék az, hogy a „mi” nemzetünk is olyan legyen, mint a „többi” (nyugati) nemzet. Megkülönböztetjük a nemzet kialakulást (nation-formation) a nemzetépítéstől (nation-building). A nemzetek kialakulásáról az első nemzetek esetében beszélünk. Ahogy Gellner és Hobsbawm is állítja, a nacionalizmus⁹ teremtette meg a nemzetet, és nem fordítva¹⁰. Elemzéseik központjában a nacionalizmus és ennek folyománya-ként a nemzet kialakulása, mint a társadalmi változás következménye áll. A nemzetek kialakulása után már tudatos nemzetépítésről beszélünk. Erre példaként hozhatjuk fel Eugene Weber elemzését, amelyben azokat a folyamatokat, tényezőket és mechanizmusokat tanulmányozza, amelyek megteremtették a homogén francia nemzetet, mindezt jóval a francia nemzet megalakulása után.¹¹ Míg a magyar nemzet kialakulását tekintve viták vannak, az egyértelműnek tekinthető, hogy 1867 és 1914 között nemzetépítésről beszélhetünk. Hozzátehetjük, hogy ugyanakkor államépítésről is beszélhetünk, hisz a két folyamat gyakran egybeesik. Ez nem törvényszerű, és fontos megvizsgálunk minden esetben a két folyamat közötti viszonyt. Juan J. Linz, hasonlóan Gellnerhez, azt állítja, hogy Nyugat-Európában először az állam alakult ki, majd ezt követően a nemzet, míg ez Kelet-Közép-Európában fordított sorrendben következett be. Szükségesnek tartom kihangsúlyozni, hogy tanulmányomban nem kívánok állást foglalni a modernisták és etnicisták közötti vitában¹², de meg kell említeni, hogy csupán a modern nemzetéről és a modern államról írok. Ebben az értelemben azokkal a szerzőkkel értek egyet, akik a modern magyar nemzet kialakulását 1848-ra teszik.

A nemzetépítést, mint említettem, a nemzeti elven való intézményépítésként és az identitás kialakításaként/erősítéseként határozom meg. Ennek két vetülete van. Az egyik eszmetörténeti: az illető nemzet jellemzőit próbálja meg egységes elméleti keretbe foglalni, és a nemzeti eszme alakulását vizsgálja. A másik azoknak a mechanizmusoknak az összessége, amely (részben) az előbbi eszmerendszerre alapozva alakítja ki a nemzet számára

szükséges(nek tartott) intézményeket. Ezek egyrészt gyakorlati, másrészt szimbolikus funkciót töltenek be.

Az előbbi folyamatok és mechanizmusok egyaránt érvényesek a nemzetekre és a nemzeti kisebbségekre. A körülmények természetesen különböznek, viszont a folyamatok és mechanizmusok hasonlóak. Elemzésemben ezekre helyezem a hangsúlyt. Elméleti keretemet három szerző, Rogers Brubaker, Miroslav Hroch és Michael Mann tanulmányaira alapozom. Rogers Brubaker a nemzetépítő állam (nationalizing state), az anyaország (external national homeland) és a nemzeti kisebbség (national minority) által meghatározott keretben elemzi a kelet-európai nacionalizmusokat¹³. Magyar nyelvre nehezen fordítható a nationalizing state fogalma, az eredeti jelentést talán a nemzetiesedő állam fordítás adná vissza a leginkább. Ő a nationalizing state fogalmat javasolja a nation-building helyett, kiemelendő a folyamat dinamikus voltát. A három szereplő folyamatosan monitorizálja egymás politikáját. A klasszikus nacionalizmuselméletek bírálataként fogalmazza meg, hogy:

„Lehet és egyaránt szükséges a nacionalizmust anélkül értelmezni, hogy a »nemzetet«, mint szubsztanciális entitást segítségül hívnánk. A helyett, hogy a nemzetre, mint tényleges csoportra összpontosítanánk, inkább a nemzetre, mint egy gyakorlati kategóriára, intézményesült formára és esetleges eseményre kell a hangsúlyt fektetni. A nacionalizmus megértéséhez először meg kell értenünk a nemzet kategória gyakorlati használatát, azt a módozatot, ahogyan percepciónkat strukturálja, ahogyan gondolkodásunkat és tapasztalatainkat alakítja, és ahogyan diskurzusunkat és politikai cselekvéseinket szervezi.”¹⁴

Igen hasznosnak tűnik ez a módszertani javaslat, annak ellenére, hogy Brubaker bíráló¹⁵ azt állítja, hogy ez minden társadalomtudományi fogalomról állítható, és ezáltal elveszítjük a fogalmat. Számunkra a nemzeti kisebbségek elemzéséhez mégis hasznos lehet ez a megközelítés, mivel egy kisebbség esetében talán még nehezebb meghatározni az elemzett csoportot, mint egy nemzet esetében.

Brubaker dinamikussá teszi a nemzetépítő államot, viszont nem teszi ugyanezt a nemzeti kisebbségre vonatkozólag. Munkássága központjában a nacionalizmus, és nem a nemzet vagy a nemzeti kisebbség áll. Mivel szá-

munkra a nemzeti kisebbség és annak nacionalizmusa a központi kérdés, ezért azt javaslom, hogy a nemzeti kisebbséget is tekintsük dinamikusabbnak, mint ahogy azt a szakirodalom teszi. Ezért javaslom a kisebbségi nemzetépítés fogalmát a nemzeti kisebbségek nemzetépítésére. Lehetne kisebbségi nacionalizmusnak is nevezni ezt a folyamatot, hisz nem a fogalomhasználat tanulmányunk fő kérdése, viszont ha a többségi állam esetében a nemzetépítési folyamatot vizsgáljuk, ahogyan ezt Brubaker és Irina Livezeanu teszi, akkor kategorálisan a kisebbségi nemzetépítés ennek a fogalomnak a párja. Ebben az esetben két fogalmilag egyenrangú folyamatot vizsgálunk.

Különbséget kell tennünk a kétfajta nemzetépítés között, de nem elvi szinten, hanem a gyakorlati politika szintjén. Míg a többségi nemzetépítés élvezzi az állam támogatását, a kisebbségi nemzetépítés erre nem számíthat, sőt a nemzetállami politika igyekszik ezt megakadályozni. Egy kis kitérőt kell tennünk akkor, amikor a nemzetállami politikát elemezzük. Amennyiben ez egy nemzetállami ideológia mentén szerveződik, a nemzeti kisebbségek hátrányos helyzetbe kerülnek. Az állami forrásokat nem a kisebbségi infrastruktúrákra fordítják, hanem a kisebbségeknek kell saját előnyükre fordítaniuk a létező infrastruktúra által nyújtott (korlátozott) lehetőségeket. John McGarry¹⁶ az államok által irányított demográfiai szabályozásról beszél. Elemzésében arra tér ki, hogy az állam azért költöztet többségeket a kisebbség által lakott területekre, illetve azért költözteti a kisebbségeket a többség által lakott területekre, mivel ezzel konszolidálhatja hatalmát a terület és a források felett, csökkenti a kisebbség önszerveződési erejét, valamint katonai agresszió esetén könnyebben védi meg a területet. Mindezek a nemzetépítő állam politikai eszköztárához tartoznak. Amit fontos figyelembe vennünk, és amit a kérdésről író kisebbségi elemzők általában figyelmen kívül hagynak, az az, hogy a nemzetépítő állam politikája nem csupán a nemzeti kisebbségek ellen irányul. Ez csak az egyik vetülete a nemzetállami politikának. A másik vetülete, amelyre mindkét előbb említett szerző utal, az adminisztratív inkorporáció. Különösen érdekes ez Románia esetében, ahol 1918 után a bukaresti kormányzat saját, regáti adminisztrációt irányít Erdélybe. Ennek egyrészt az a magyarázata, legalábbis nemzeti terminológiában, hogy az erdélyi román nemzetépítést is összhangba kellett hozni a bukaresti projekttel, és nem csak a magyarokat kell integrálni. Mivel a magyarok voltak jobb társadalmi és gazdasági pozícióban, Erdély politikai és gazdasági inkorporációjá elsősorban őket érintette. Nem a nemzeti ellen-

téteket és a román nacionalista politika jelentőségét kívánom csökkenteni, csupán azt állítom, hogy az adminisztratív inkorporációt is figyelembe kell vennünk. A román nemzetépítő politika elemzésénél figyelembe kell vennünk az akkori társadalmi helyzetet. A magyarok urbanizáltabbak voltak, az ingatlan tulajdonosok és földtulajdonos réteg is elsősorban a magyarok köréből került ki. A társadalmi élet is szinte kizárólag magyar volt. A nemzetépítő állam logikáját tekintve mindjárt érthetőbb (ha morálisan nem is), miért folytattak épp ilyen politikát.¹⁷

Visszatérve a nemzeti kisebbséghez, a transzformációhoz Miroslav Hroch elmélete ad bátorságot¹⁸. Míg Brubaker a jelenlegi, 1989 utáni nacionalizmusokat az első világháború utáni nacionalizmusokhoz hasonlítja, addig Miroslav Hroch ezt a 19. századi nem-domináns nemzetek kialakulásához hasonlítja. Hangsúlyozom, hogy én a mechanizmusokat emelem ki, nem pedig a helyzeteket hasonlítom össze. Hroch elmélete azért hasznos számunkra, mivel központjában a kialakuló nem-domináns nemzetek állnak, míg a mi esetünkben a nem-domináns kisebbség áll. A Hrochnál a nem-domináns nemzetek kialakulásáról, míg a mi esetünkben már egy kialakult nemzet egyik leszakadt, kényszerközösséggé¹⁹ vált részéről van szó. Szakmai szempontból nehéz megállapítani, hogy mikor beszélhetünk egy létrejött társadalomról és nemzetről. Mindkettő szakmai absztrakció, és tulajdonképpen megegyezésen alapul. Természetesen ilyen absztrakciók nélkül nem beszélhetnénk tudományról. Nézzük, a nemzetről mit állíthatunk ebben az értelemben. Walker Connor szerint a nemzet nem elit-, hanem tömegjelenség. Csak akkor beszélhetünk nemzetről, ha az emberek többsége szubjektíven a nemzethez tartozónak érzi magát²⁰. Miroslav Hroch is hasonlóan gondolkodik²¹. Elmélete szerint a nem-domináns nemzetek, valamely nagyobb politikai egységen belül, a fázismodell szerint alakultak ki. Eszerint az első fázis az etnológusok gyűjtőmunkájával kezdődik, amelyet az értelmiség politikai célok megfogalmazása követ, majd a harmadik fázisban a nemzet létrejöttét e politikai célok tömeges támogatása jelenti. A lényeges elem mindkét szerző esetében a tömegek támogatása, a megfogalmazott célokkal való egyetértése. Hogyan értelmezzük mindezt egy nemzeti kisebbség esetében? Egyfelől mondhatjuk, hogy – legalábbis Hroch esetében – a nemzet már létrejött, és a határmódosítás csak a politikai célok meg- és újrafogalmazásával járt. Másrészt pedig azt is észre kell vennünk, hogy a nemzeti kisebbségek sok szempontból hasonló politikát folytatnak,

mint a kelet-közép-európai kism nemzetek a 19. században. Mindehhez szükséges egy ideológia. A kisebbségi politika elképzelhetetlen egy (nemzeti) ideológia nélkül. Elméleti szempontból az az érdekes kérdés, hogy merre visz ez a kisebbségi nemzetépítés. Csupán az elemzési keret tisztázása miatt el kell gondolkodnunk azon, hogy elképzelhető, hogy egy sikeres nemzetépítési politika külön nemzet kialakulásához vezet. Lesz majd romániai magyar nemzet is a magyar nemzet mellett? Vagy úgy tekintsük, hogy Magyarországon és a szomszédos országok magyar kisebbsége ugyanazt a nemzetet építi különböző körülmények között?

Mint említettem, a Hroch által leírt nemzet-kialakulási fázisok kevésbé használhatók számunkra, viszont megállapíthatjuk, hogy ezen nemzetek követelései azonosak a mai nemzetépítő kisebbségek követeléseivel:

1. a nemzeti kultúrának a helyi nyelven alapuló fejlesztése, a nyelvnek az oktatásban, a közigazgatásban és gazdasági életben való használata;

2. az állampolgári jogok és a politikai öngazgatás elnyerése, eleinte az autonómia, végül (rendszerint igen későn, határozott követelésként) a függetlenség formájában;

3. az etnikai csoportból felépülő teljes társadalmi struktúra létrehozása, művelt elittel, hivatalnokai karral és vállalkozói réteggel, de ahol szükséges, szabad parasztokkal és szervezett munkásokkal is.²²

Azért állítom, hogy ezek a követelések azonosak a nemzetépítő kisebbségekével, mivel vannak nem nemzetépítő kisebbségek, amelyek nem fogalmazzak meg politikai követeléseket, nem kívánnak teljes társadalmi struktúrát létrehozni. Ezen okok miatt tartom szükségesnek, hogy különbséget tegyek a nemzeti kisebbségek között. Ebben az értelemben az ausztriai magyarok vagy a romániai bolgárok nem nemzetépítő kisebbségek. Itt elsősorban a szándéokra helyezem a hangsúlyt, és csak másodsorban az illető kisebbségek konkrét politikai lehetőségeire.

Amennyiben a hrochi folyamat és a nem-domináns csoport centrikuságát figyelembe véve térünk vissza a brubakeri modellhez, már sokkal inkább látható, hogy itt két egymással ellentétes, de kategoriálisan azonos folyamatot kell vizsgálnunk. A brubakeri modellt még egy transzformációval alakíthatjuk úgy, hogy jobban megfeleljen céljainknak. A hármas viszony helyett a kettes viszonyt javaslom, amelyben a harmadik elem, az anyaország magyarzófaktor marad, elsősorban úgy, mint a kisebbségi nemzetépítés támogatója.

A modell dinamikusan tekint a nemzetépítés kérdésére, és a nemzeteket állandó alakulásában nézi. Ebből a szemszögből nem létezik az a pont, amikor a nemzet elítje megalakultnak tekinti a nemzetet, hanem energiájának egy részét továbbra is a nemzetépítésre vagy nemzeterosztásra fordítja, hisz a társadalmi változás állandóan új kérdések elé állítja. Itt röviden kitérnék a nacionalizmus és rendszerváltozás közötti összefüggésekre. A tranzíció nacionalizmus – állítja Gellner. A modern nemzetek kialakulása is ilyen társadalmi változások következménye. Minden rendszerváltozás (háború, forradalom, stb.) új helyzetet teremt, amelyben az elit újrafogalmazza, illetve újra meg kell fogalmaznia a nemzeti kérdést. Az új társadalmi, politikai és gazdasági rendszerben meg kell találni a nemzeti szervezőelvet. Ez minden társadalomban, de főleg a nemzeti kisebbségekkel rendelkező társadalmakban okoz feszültséget. A politikatudományból ismert tény, hogy a rendszerváltozás utáni új rendszer egy idő után huzamos időre stabilizálódik. Így a politikai életben lévők tudatában vannak, hogy addig kell pozíciókat szerezni, amíg a rendszer még flexibilis. Ez az egyik magyarázata annak, hogy miért lánognak fel a nemzeti ellentétek minden rendszerváltozás után. Ezek általában a régi ellentétekre épülnek rá. A romániai magyarság esetében a legfontosabb ilyen rendszerváltozás természetesen az 1918-as volt, amely alapjában véve új helyzetet teremtett. Az utólagos rendszerváltozások, elsősorban az 1944-es és az 1989-es, a 'megszokott' helyzet keretében maradtak, viszont befolyásolták a megnyilvánulási és szervezési formákat/kereteket. Azt mindhárom korszakra vonatkozóan megállapíthatjuk, hogy kulcskérdés volt az öndefiníció és az önszerveződés. A követelések nem változtak, viszont a rendszertől függően fogalmazták meg (vagy hallgatták el) ezeket. Annak ellenére, hogy a romániai magyarság kulturálisan a magyar nemzet részeként határozta meg magát, és így is tekintett önmagára, gyakorlatilag olyan stratégiákat kellett kialakítania, amelyekkel a Romániához való tartozásra készült fel. Az öndefiníciót tekintve ezzel magyarázhatóak a transzilvanizmus-viták, a Korunk, az Erdélyi Fiatalk, a Hitel, a MADOSZ, a Magyar Népkörök vagy az Erdélyi Párt stratégiái, később a Csipkerózsika-vita, a Limes Kör és az Ellenpontok, jelenleg pedig a Molnár Gusztáv által az Erdélyi kérdés által elindított vitasorozat, de a Bolyai egyetem körüli polémia is ide sorolható. Az önszerveződést tekintve, leszámítva az 1948 (1953) utáni kommunista időszakot, amikor politikai szerveződésre nem volt lehetőség, a párt és társadalmi szervezet kettősége volt

a meghatározó. A magyarságot képviselő politikai csoportosulás kettős funkciót látott el. Egyrészt a romániai politikai szférában politikai pártként lép fel, másrészt a magyar politikai szférában társadalom- és politikaszervezési funkciókat lát el.

Itt Michael Mann elméletére támaszkodva kísérlem meg megragadni a kisebbségi nemzetépítést²³. Mann azt állítja, hogy a politikai hatalom elemzésekor el kell különítenünk a despotikus és infrastrukturális hatalmat. A despotikus hatalom közel áll a weberi értelemben vett állami legitim erőszak monopóliumának igényléséhez, és a kevésbé modern társadalmakra jellemző, míg az infrastrukturális hatalom a modern államok jellemzője, és az adminisztratív apparátuson keresztül gyakorolt hatalomra vonatkozik.

A romániai magyarság esetében is nyomon követhetjük ezen infrastrukturális hatalom kialakulását. Ha weberi fogalmakkal kísérreljük meg a helyzet leírását, akkor azt mondhatjuk, hogy a karizmatikus vezetők teret veszítettek a bürokratikus vezetők javára. A rendszerváltozások utáni időszakokra jellemző az új intézmények teremtése/kialakulása. Ezek az intézmények, mint említettük, gyakorlati vagy szimbolikus funkciókat töltenek be (sokszor mind a kettőt egyszerre), vezetőiknek presztízst és hatalmat biztosítanak. Annak ellenére, hogy az első időszakokban még nem beszélhetünk egy összefüggő intézményrendszerrel, ezek az idő folyamán függővé váltak a központi vezetőségtől és az azáltal ellenőrzött forrásoktól (legyen szó akár magyarországi pénzekről, akár a helyi vagy országos szintű kapcsolatokról). Ezt nevezzük az intézményesülési folyamatnak. Természetesen állandó politikai harc folyik a vezető pozíciókért, átalakul az intézményi struktúra, de ez nem csak a nemzeti kisebbségek esetében jellemző.

A romániai politikai elitet is csak egy ilyen keretben értelmezhetjük, de egy ilyen elemzésben nem sok hasznát vehetjük az általános elitelméleteknek. Sok minden hasznosítható belőlük, viszont egy nemzeti kisebbség elitjének tanulmányozásához másfajta megközelítésre van szükségünk. Az elitelméletek általában az országos szintű hatalom elérését vizsgálják, és legfeljebb csak a statisztikáikban jelenik meg, hogy hány százaléknyi nemzeti kisebbségi tartozik az országos elithez. A kisebbségi elitek elemzéséhez megint vissza kell térnünk a nacionalizmuselméletekhez, és esetünkben a kisebbségi nemzetépítéshez. Enélkül értelmezhetetlen a nemzeti alapon való szerveződés, illetve annak fontossága, hogy valaki a nemzeti kisebbség elitjéhez tartozzon. Egy párhuzamos nemzetépítéssel jellemezhető állam-

ban a nemzeti kisebbségekhez tartozók valószínűleg nehezebben kerülnének egyenesen az országos elitbe, és ennek valószínűleg az lenne az ára, hogy csoportjuk marginalizálja őket. A nemzeti kisebbség elitjénél hangsúlyosan figyelembe kell vennünk azt, hogy egy komoly hányadának fontos az, hogy tegyen valamit nemzeti csoportja érdekében, és ez áll akkor is, ha ő ebből profitál, vagy pedig a 'szolgálat' háttérbe szorul. Természetesen ez is egy jó pálya lehet az országos elitbe való kerüléshez, viszont megfigyelésem arra engednek következtetni, hogy a romániai magyarság számára, legalábbis az elején, nagyobb fontossággal bírt a romániai magyar, mint a romániai elithez tartozás.

Vizsgáljuk meg, hogy a jelenlegi, 1989 utáni romániai magyar politikumról mit állíthatunk, illetve, hogy ezeket az állításokat hogyan csoportosíthatjuk. Az első kérdésünk természetesen az, hogy mit kívánunk vizsgálni. Mint már említettem, arra keresem a választ, hogy melyik az az elméleti keret, amelynek segítségével a romániai magyarságot a „legjobban” lehet elemezni. Már önmagában a kérdés ilyen feltevése egy választás eredménye. Tulajdonképpen sok lehetséges elemzési szempontból egyet választunk ki. Természetesen az is szemléleti kérdés, hogy mi szerint válogatjuk ki az elemzendő csoportot (jelen esetben a romániai magyar kisebbséget), és az is, hogy miként fogjuk fel a csoportot. A romániai magyar szakirodalomban és közéletben tulajdonképpen ugyanazt a csoportot különböző nevekkel illetik (romániai magyarság, erdélyi magyarság, romániai magyar nemzeti kisebbség, stb.). Végeredményben ugyanarról a csoportról van szó, szociológiai szempontból a gond onnan ered, hogy a szerzők e csoport számára különböző jellemzőket képzelnek el. Ezeket a képzeteket két csoportba osztanám. Az egyik a múltat hangsúlyozza, s a *természetes* összetartozás hipotézisére épít. A másik a jövő felé orientálódik, s feltételezi, hogy a romániai magyarság valamilyen végcél felé *halad*. Annak ellenére, hogy a komoly tanulmányok nem tekintik homogén csoportnak a romániai magyarságot, az elemzések ezt a kérdést nem tárgyalják érdemlegesen. A csoport (a nemzeti kisebbség) kötelkei változóak, és ezek a mindennapi életnek csak néhány aspektusában manifesztálódnak. A csoportok dinamikus, nem pedig statikus egységek. Természetesen a nemzetek, a nemzeti kisebbségek nem a kis csoportok kategóriájához tartoznak, nem írhatók le a mikroszociológia eszköztárával²⁴.

A probléma megértéséhez figyelembe kell vennünk a nemzetek kialakulását és a nemzeti elv szervezőerejét. Ez az elv olyan erős, hogy Walker Connor kutatásaira alapozva azt állapítja meg, hogy a 20. században nincs arra példa, hogy valamely nemzet vagy etnikai csoport önszántából feladta volna nemzetiségét.²⁵ A nemzeti kisebbségek esetében külön figyelmet kell szentelnünk az illető kisebbség kialakulásának módozatára. Amennyiben a nemzeti határ és az államhatár nem esik egybe, különbséget kell tennünk a kultúrnemzeti és az államnemzeti önmeghatározások között. Itt Benedict Anderson meghatározása hívható segítségül, ahol is a nemzet képzelt politikai közösség, amely körülhatárolható és szuverén. Ez természetesen átirható, némi pontosítással, a nemzeti kisebbségekre is. Nem hagyható figyelmen kívül az etnokulturális értelemben vett nemzet és a nemzeti kisebbség viszonya. Amíg andersoni értelemben 1918 előtt a magyar nemzet megfelel a képzelt politikai közösség meghatározásának, mely szuverén és körülhatárolt, addig 1918 után ez legfeljebb a magyar állam határain belül maradtakra érvényes. Állíthatjuk, hogy a meghatározás összes eleme érvényes a Magyarország területén élő magyarságra, a „képzelt” viszont csak megszorítással értelmezhető, mivel a képzelt közösségekhez tartozók csupán egy része (jelen esetben a többsége) maradt az államban. Csak erre a csoportra érvényes a szuverén jelző. Vizsgáljuk meg a nemzeti kisebbséget. Vajon képzelt politikai, szuverén és körülhatárolt-e a közösség? Képzelt, mint minden nagyobb csoport. Körülhatárolt, de nem csak a „képzelt” határai, hanem a konkrét országhatár miatt is, amely ennek a képzeletnek határt szab. Ezért nem használja senki sem jelző nélkül (sem belülről, sem kívülről), amikor a Romániában élő magyarságról beszél. Szuverenitásról pedig egyáltalán nem beszélhetünk, habár a romániai magyarságot képviselő elit politikája ilyen irányba mutat. Megállapíthatjuk, hogy a továbbiakban az országhatárok határozzák meg a képzelt közösség határait is. Ezért a magyarság esetében háromféle és -szintű képzelt közösséget különböztethetünk meg: az egyik az etnokulturális képzelt közösség (az „összmagyarság”), a másik az anyaországi szuverén képzelt közösség, a harmadik pedig a nemzeti kisebbségek képzelt közössége. Az 1918-at követő korszakokban mindig meg kell vizsgálni a három közötti viszonyt; ez sokszor magyarázatul szolgálhat különböző, a nemzeti kérdést érintő viták alkalmával.

A nemzet kérdése nem csupán elméleti kérdés, hanem különböző politikai helyzetekben a politikai elitek, érdekeiknek megfelelően, más-más

konstitutív elemre fektették a hangsúlyt az öndefiníálás során. Szűcs Jenő találoan jellemzi ezt úgy, hogy „a Monarchiában a magyar vezető osztályok történelmi tudatát a két koncepció változó használata jellemezte: államnemzeti volt a nemzetiségekkel szemben, kultúrnemzeti a bécsi udvar németesítő politikájával szemben”. A nemzetdefiníció, illetve ennek használata nem csupán egy szakmai fogalom, hanem egyben politikai eszköz is. Így a kelet-európai nemzetek kialakulását, nemzetépítését elemezve észrevehetjük, hogy ez a definíció nem csak a politikai helyzettől függ, hanem a politikai intencióktól is. Míg Magyarországon nincs olyan nemzeti kisebbség, amely politikai programot fogalmaz meg, vagyis nem létezik olyan nemzeti kisebbség, amely nemzetépítő politikát folytatna, addig ez már elmondható a romániai magyar kisebbségről. Románia elméleti szinten nem tudja azonos fogalmi keretben meghatározni nemzetkoncepcióját, hisz akkor vagy a Moldvai Köztársaságban élő románokat nem tekinti a nemzet részének, vagy elfogadja azt, hogy a romániai magyarok a magyar nemzethez tartoznak. Ugyanakkor a nemzetállami koncepció jegyében nem lehet egyszerre a romániai kisebbségeket és a határon túli románokat is az etnokulturális nemzethez tartozóknak tekinteni. Emiatt a nemzet és állam viszonyát a konkrét politikai helyzettől függően kell vizsgálni.

Az előbb leírtak alapján megkockáztathatjuk azt az állítást, hogy – függetlenül, hogyan definiáljuk a Romániában élő magyarokat, továbbá ha kételkedve tekintünk a hivatalos retorikára – a romániai magyarság önmeghatározása egyrészt a történelmi helyzet függvénye (román állam, magyar nemzet), másrészt, és talán ez a fontosabb, önálló politikai és társadalmi entitásként tételezi magát. Kimondott vagy kimondatlan célja a valamilyen önálló, nemzeti elven szerveződő társadalom megteremtése. Az intenciókra helyezem a hangsúlyt, hiszen az öndefinícióról beszélünk, amely implicite tartalmaz egy jövőképet is.

Az andersoni modelltől kiindulva választ kapunk arra, hogy egy nemzeti kisebbség miért szeretne szuverén politikai közösséggé válni. Megfigyelhetjük a nemzeti kisebbség politikusainak és értelmiségének ezirányú politikai törekvéseit. Az előbbi megállapításokra építve kijelenthetjük, hogy a kisebbségi politika célkitűzéseit igen egyszerűen úgy fogalmazhatjuk meg, mint az országon belüli kisebb egységek megteremtésére irányuló szándékokat (ebben az írásban nem foglalkozom a szecesszió vagy irredentizmus kérdésével). Alaptételnek fogadjuk el, hogy a kisebbség szegregáció-

ra törekszik, minden nyilvános retorika ellenére. Ennek a szegregációnak két fajtája különíthető el: a területi és az intézményes. A kisebbségi politikában a föderalizmus, az autonómia, a devolúció, az adminisztratív decentralizáció, helyenként a *konszociális* modell azért kap ekkora jelentőséget, mivel ez a kisebb egységek megteremtését szolgálja, amelyekben a nemzeti kisebbség esetleg többségbe kerülhet (ha nem is homogén csoportként), ahol is valamilyen formában ők hozzák meg a döntéseket. Ezáltal közelebb kerülnek ahhoz a politikai helyzethez, mely Ernest Gellner szerint a nacionalizmus egyik célja, ti. hogy a nemzetet a nemzettársakból kikerülő vezetők irányítsák²⁶. Az intézményes szegregáció különálló (magyar) intézményeket próbál létrehozni, akár a meglévő állami intézményrendszerből leszakadva (vagy azok keretén belül), akár új intézmények létrehozásával. Tehát olyan intézmények megteremtése a cél, amelyben a kisebbség saját igénye és elközelése szerint szervezi meg a működést.

Visszatérve a csoporthoz, láthatjuk, hogy mennyire nem egyértelműen meghatározható csoport a nemzeti kisebbség. Tehát egyrészt a határmódosítások vezetnek a kérdés újradefiniálásához, másrészt pedig önmagában a csoport kötelékei hordozzák az elemzendő problémát.

Tanulmányunk szempontjából a következő következtetéseket vonhatjuk le: a nemzeti kisebbség nemzeti elven szerveződő dinamikus csoport, melynek kötelékei/határai egyáltalán nem egyértelműek, ám a nemzeti kisebbség politikusainak/értelmiségének cselekvése a csoport határainak egyértelműsítésére és stabilizálására törekszik.

Tehát elkülönítjük a politikai és jogi követeléseket az etno-civil társadalom megerősítésétől illetve létrehozásától. Az előbbieken bemutatottak alapján látjuk, hogy a kisebbségi politikai csoportosulások esetében külön kell választani a politikai pártot és a társadalmi szervezetet. Természetesen a gyakorlatban ez nem igazán elkülöníthető, de módszertanilag ezt a különválasztást megengedhetjük magunknak. A kisebbségi párt mint politikai párt részt vesz az országos politikai életben, választásokon indul, képviselőcsoportot alakít, szavazói érdekeit képviseli. Mint politikai párt az említett területi és intézményi szegregáció érdekében cselekszik. Tehát kifele (kulturán, nemzeten) szegregál, befele pedig integrál. Ez a kisebbségi politikai csoportosulásnak mint társadalmi szervezetnek a funkciója. Társadalmi szervezatként a nemzeti identitást építve szervezi meg az etno-civil társadalmat.

A kisebbségi civil társadalom éppen olyan problematikus fogalom, mint amilyen a romániai vagy az erdélyi magyar társadalom. A civil társadalom fogalmán általában azt a szférát értjük, amely nem az állami szférához tartozik, és valamilyen ellenőrző funkciót lát el az állami hatalom túlkapásai ellen. Nem e tanulmány célja elmerülni a civil társadalom fogalmán és működésén, viszont fel kell tennünk azt a kérdést, hogy mit értünk kisebbségi civil társadalmon. Az előbbieken az etno-civil társadalom fogalmát használtam, amivel azt próbálom leírni, hogy a nemzeti kisebbség esetében e fogalom használatával az általánosabbnál körültekintőbben kell bánunk. Egyrészt a romániai magyarság a romániai civil társadalom részének tekinthető, amennyiben kontrollfunkciót tölt be az állammal szemben. Ugyanakkor viszont ez a civil társadalom a romániai magyar nemzetépítés intézethálózatát alkotja. Ezért tartom indokoltnak az etno-civil társadalom fogalom használatát.

Két folyamatot kell figyelembe vegyünk, a felülről irányítottat és az alulról szervezettet. A felülről létrehozott vagy felülről irányított szervezetek, intézetek közé azokat sorolom, amelyek valamilyen módon függnek a romániai magyarság vezető testületeitől. Alulról létrehozottak azok, amelyek ettől függetlenül alakultak meg. Természetesen ezek a „civil” kezdeményezések is gyakran függnek valamilyen módon vagy a tágabb értelemben vett RMDSZ-től, vagy a magyarországi forrásoktól. Ez a civil társadalom a romániai magyar intézményépítés, pontosabban a romániai magyar nemzetépítés projektjébe tartozik bele, a párhuzamos társadalom megteremtése a cél. A csíkszeredai kutatócsoport (KAM) romániai magyar társadalomról beszél, ami az én értelmezésemben ennek a nemzetépítő politikának esetleges eredménye lehet.

Az „építés” fogalom egy kicsit félrevezető lehet, ugyanis azt sugallja, hogy fogalmunk van a kimenetelről. Az én értelmezésemben erről szó sincs. A nemzetépítés eredménye, pontosabban mindenkori részeredményei, a versengő nemzetépítési tervek valamilyen, általában a tervezők által előre nem látott eredménye. A kisebbségi politikusok/ideológusok valamilyen jövőképpel, a mi szempontunkból, valamilyen nemzetképpel rendelkeznek. Ez általában valamelyik (francia vagy német) nemzetmodell, amelyben hangsúlyos szerepet kap a szuverenitás. Ennek eléréséhez különböző hipotetikus utak vezetnek el. Mivel nincs és nem is lehet egy egységes építési terv, ezért a hatalommal rendelkező vagy ideológiai befolyással ren-

delkező csoportok, egyének tervei kerülnek előtérbe. Hozzá kell tennünk, hogy a társadalom-mérnök felfogás ma már a múlté, és abban a hipotetikus esetben – hogy egységes nemzetépítő terv létezik, vagy az egyik csoport terve teljes mértékű támogatásra talál – sem alakulnak majd aszerint a dolgok. Ugyanakkor a nemzetépítés esetében nem lehet megegyezés arról, hogy egy adott pillanatban milyen „állapotban” van a nemzet. Az alapoktól kell építkezni vagy csak tatarozásról van szó? Szakmailag talán még fontosabb a kérdés, hogy mikor tekinthetjük „megépítettnek” a nemzetet; milyen kritériumok alapján döntünk erről. Világos, hogy ez szubjektív megítélés kérdése. Szakmailag ehhez fel lehet állítani a kritériumokat, viszont ez a politikusok, illetve a szakemberek megítélésének függvénye. Rengeteg faktor tereli majd más irányba a „munkálatokat”, és akkor még nem is beszéltünk a nemzetépítő állam befolyásáról.

A kisebbségi nemzetépítést nem lehet csupán a nemzeti kisebbségre szorítkozva elemezni. A kisebbségi nemzetépítésre befolyással van a nemzetállami politika, az anyaországi politika, valamint a nemzetközi szervezetek (és a globalizáció) hatása. Mivel mi a nemzeti kisebbségeket elemezzük (a kisebbségi nacionalizmust, a kisebbségi nemzetépítést), ez lesz számunkra a fő változó, a többi pedig magyarázó változó lesz. Ilyen értelemben az elemzési keret így nézne ki:

1. A nemzetközi kisebbségvédelmi kodifikáció, rendszer és erőviszonyok (ezt a mindenkori hatalmi egyensúly/érdekek és hatalmon lévő ideológia határozza meg; például a nemzetek önrendelkezésének elve, az amerikai liberális ideológia, a nyugati államok bevándorlás- és állampolgárság politikája, stb.).

2. A nemzetállam nemzetépítő nacionalizmusa/politikája. A gyakorolt technikák (integráló, szegregáló) és ideológia a különböző kisebbségek irányában. Különös figyelemmel kell lennünk az általános ideológia és a korszakonkénti változások közötti különbségekre (például Kelet-Közép-Európában minden állam nemzetállami politikát folytat /vagy folytatott/, de más-más tervekkel a különböző kisebbségek irányában, illetve különböző rendszerek között is létezik különbség).

3. Az anyaországi nacionalizmust is tekinthetjük állandónak, habár intenzitása, ideológiája és orientáltsága ugyancsak korszakonként és rendszerként változik.

Mindhárom aktor, de különösen az utolsó kettő esetében föltétlenül meg kell vizsgálni a mindenkori politikai konstellációt. Mindkét állami na-

cionalizmus esetében²⁷ belső törésvonalakkal számolhatunk, különböző versengő nemzetkoncepciókkal, amelyeknek gyakorlati hatásuk van a kisebbségi nemzetépítésre. Példaként megemlíteném, hogy a kilencvenes években a magyarországi választások befolyásolják, hogy melyik romániai magyar politikai csoportosulás támogatása élvez prioritást²⁸. Ugyanakkor a romániai választások eredményeképp változik az RMDSZ mozgásteré²⁹.

A korszakonkénti elemzés, a fenti szempontok figyelembevételével, egy viszonylag teljes képet adhat a kisebbségi nemzetépítésről, ebben az írásban azonban csak az elméleti keret kialakítására törekedtem.

Következtetések

Tanulmányomban egy elméleti keretet vagy hipotézisrendszert kíséreltem megfogalmazni a nemzeti kisebbségek elemzéséhez. Ez a megközelítés a folyamatokra és mechanizmusokra helyezi a hangsúlyt, és a kisebbségi nemzetépítésben véli megtalálni ezt a keretet. A megközelítés felvállaltan makroszintű, és nem ad választ minden felmerülő szakmai kérdésre, de azok levezethetők belőle. Fő állításom az, hogy egy nemzeti kisebbség is hasonló politikát folytat, hasonlóan szervezkedik, mint egy állam, még ha nem is állnak rendelkezésére ugyanazok az eszközök. A hangsúly a nemzeti elven van, mely mentén az illető kisebbségi társadalom szerveződik. Ez egyben az összetartó és a szervezőerő, ez határozza meg, hogy miért nem asszimilálódik az illető kisebbség, és miért törekszik egy, a többséggel párhuzamos intézményrendszer, tágabb értelemben vett társadalom kialakítására.

Az elméleti keret arra épül, hogy a kisebbség válasz helyzetben van; nem ő határozza meg a politikai rendszer lényeges kérdéseit, illetve saját státusát az országon belül sem, politikájával ezt csupán befolyásolhatja. Mivel egy nemzetépítő és/vagy nemzeterősítő nemzetállam határain belül él, követelésesei gátolják ennek a nemzetállamnak a nemzetépítő politikáját, így nem számíthat követeléseit teljesítésére. Ezen ok miatt a természetes válasz egy jellegében hasonló nemzetépítő politika folytatása, amelyet kisebbségi nemzetépítésnek neveztem. Ez a kisebbségi nemzetépítés egyrészt ellenáll a többségi állam nemzetépítő politikájának, másrészt erősíti az illető nemzeti kisebbség közötti kötelékeket és összetartozás-érzetét. A kisebbségi politika, de általában a nemzeti elven alapuló politika határteremtő illetve határerősítő. Befeje integrál, kifeje szegregál.

A kisebbségi nemzetépítés célja az önálló társadalom megteremtése. Nem e tanulmány célja megválaszolni, hogy ez megteremthető-e vagy nem, de fontos észrevennünk, hogy ez a kisebbségi döntéshozók célja. Erre példa a különálló intézményrendszer megteremtését célzó politika, illetve az összetartozásra épülő diskurzus.

Talán nem felesleges megemlíteni, hogy a leírtak csak általános folyamatokat mutatnak be. Nem minden politikai döntés tartja szem előtt a kisebbségi nemzetépítést, nem mindenki tartja helyesnek a szegregált intézményrendszert, és a nemzetépítésre irányuló politikai cselekvések sem mindig a várt eredmény hozzák, mégis azt állítom, hogy a romániai magyar politikára a nemzetépítés jellemző. Egy társadalmat amúgy sem lehet az eleméleteknek megfelelően alakítani (nem is alakítják), viszont a politikai cselekvések eredője – az általam vizsgált távlatban – erre enged következtetni.

JEGYZETEK

- ¹ Mann, Michael: Nation-States in Europe and Other Continents: Diversifying, Developing, Not Dying. In *DAEDALUS*, 1993, 122 (3).
- ² Anderson, Benedict: *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London, 1983, Verso.
- ³ Deutsch, Karl W. és William J. Foltz (szerk.): *Nation-building*. New York, 1966, Atherton Press.
- ⁴ Bendix, Reinhart: *Nation-building and Citizenship: studies in our changing social order*. New Brunswick, London, 1996, Transaction Publishers, 11.
- ⁵ Walker Connor, David McCrone
- ⁶ Linz, Juan J. és Stepan, Alfred: *Problems in Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. Baltimore, London, 1996, The Johns Hopkins University Press, 20-22.
- ⁷ Smith, Anthony D.: State-Making and Nation-Building. In Hall, John A. (szerk.): *States in History*. Basil Blackwell, 1986, 240.
- ⁸ Smith, Anthony D.: *i.m.*, 263
- ⁹ A nacionalizmus fogalmát a szó semleges értelmében használom, negatív vagy pozitív konnotációk nélkül. Csupán egy folyamatról van szó, hasonlóan a modernizációhoz vagy a demokratizálódáshoz.
- ¹⁰ Gellner, Ernest: *Nations and Nationalism*. Cambridge University Press, 1983 és Hobsbawm, E. J.: *Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality*. Cambridge, 1990, Cambridge University Press.
- ¹¹ Weber, Eugene: *Peasants into Frenchmen: the modernization of rural France 1870-1914*. London, 1979, Chatto and Windus.

- ¹² A ‘modernisták’ (más szóhasználatban ‘instrumentalisták’) azt állítják, hogy a nemzet a modern kor terméke, és elsősorban a modern korban végbemenő társadalmi változás hozta létre őket. Ezzel szemben az ‘etnicisták’ (‘esszencialisták’, ‘etno-szimbolisták’ vagy ‘pre-modernisták’) a modern kor előtti etnikai magra helyezik a hangsúlyt. Tom Nairn szerint a két álláspont közötti vita feloldhatatlan.
- ¹³ Brubaker, Rogers: *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*. Cambridge, 1996, Cambridge University Press.
- ¹⁴ Brubaker: *i.m.*
- ¹⁵ Anthony D. Smith, *Nationalism and Modernism: a critical survey of recent theories of nations and nationalism*, London and New York, Routledge, 1988
David McCrone, *The Sociology of Nationalism: Tomorrow’s Ancestors*, London and New York, Routledge, 1988.
- ¹⁶ McGarry, John.: ‘Demographic engineering’: the state-directed movement of ethnic groups as a technique of conflict regulation. In *Ethnic and Racial Studies*, 1998 július, 4.
- ¹⁷ lásd részletesebben Livezeanu, Irina: *Cultural Politics in Greater Romania: regionalism, nation building and ethnic struggle, 1918-1930*. Ithaca, London, Cornell University Press.
- ¹⁸ Hroch, Miroslav: *Social Preconditions of National Revival in Europe*. Cambridge, 1985, Cambridge University Press.
- ¹⁹ Bárdi Nándor: A romániai magyarság kisebbségpolitikai stratégiái a két világháború között. In *Regio*, 1997, 2.
- ²⁰ Connor, Walker: *Ethnonationalism: the quest for understanding*. Princeton University Press, 1994.
- ²¹ Hroch, Miroslav: A nemzeti mozgalomtól a nemzet teljes kifejlődéséig: a nemzetépítési folyamata Európában. In *Regio*, 2000, 3 (Erdősi Péter fordítása).
- ²² Hroch: *i.m.*
- ²³ Mann, Michael: The Autonomous Power of the State: its origins, mechanisms and results. In Hall, John A. Hall (szerk.): *States in History*. Basil Blackwell, 1986 és Mann, Michael: *The Sources of Social Power*, II. Cambridge, 1993, Cambridge University Press.
- ²⁴ Természetesen egyes vetületeit ezekkel a módszerekkel is elemezhetjük, de több lényeges jelenségre így nem tudunk válaszolni.
- ²⁵ Connor, Walker: *Ethnonationalism*.
- ²⁶ Gellner, Ernest: *Nations and Nationalism*.
- ²⁷ Természetesen nem csak a nacionalizmus fogalomrendszerében elemzhető ez a kérdés, de ebben a tanulmányban erre helyezzük a hangsúlyt.
- ²⁸ Ehhez lásd még Bíró A. Zoltán: Kormányváltás kívülről nézve. In *Változásban? Elemzések a romániai magyar társadalomról*. Csíkszereda, 1995, Pro Print.
- ²⁹ Például az 1996-os választásokkal az RMDSZ bekerült a kormányba.

ZOLTÁN KÁNTOR
Minority Nation-building – The Hungarians in
Romania as a “Nationilizing” Minority

The purpose of the article is to offer a different approach for the analysis of national minorities. The conceptual framework suggests that one should approach a national minority as a “nationalizing minority”. The concept is derived from the accounts of Rogers Brubaker, Miroslav Hroch and Michael Mann. It suggests that for the understanding of national minority politics one should analyse the institutionalization process of a particular national minority on national basis. That explains why the national minority’s political actions are oriented toward the creation of smaller political units within the country (federalism, autonomy, devolution, administrative decentralization), and establish institutions organized on the nationality principle (separate university in minority language, ethnic parties, national minority professional organizations). The explanatory model of the article is based on the dynamic approach of the national minority and makes it more comparable with the nationalism of the nationalizing state. It understands the ethnic/national tensions and conflicts as the conflict (not necessary violent) between two nationalizing (or nation-building) processes within a plural society. The examples are mainly from Romania and references regard the Hungarian national minority in Romania.